

40.73x37.81	1/7	עמוד 64	שבועון	בקהילה -	02/07/2026	98300273-2
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790						

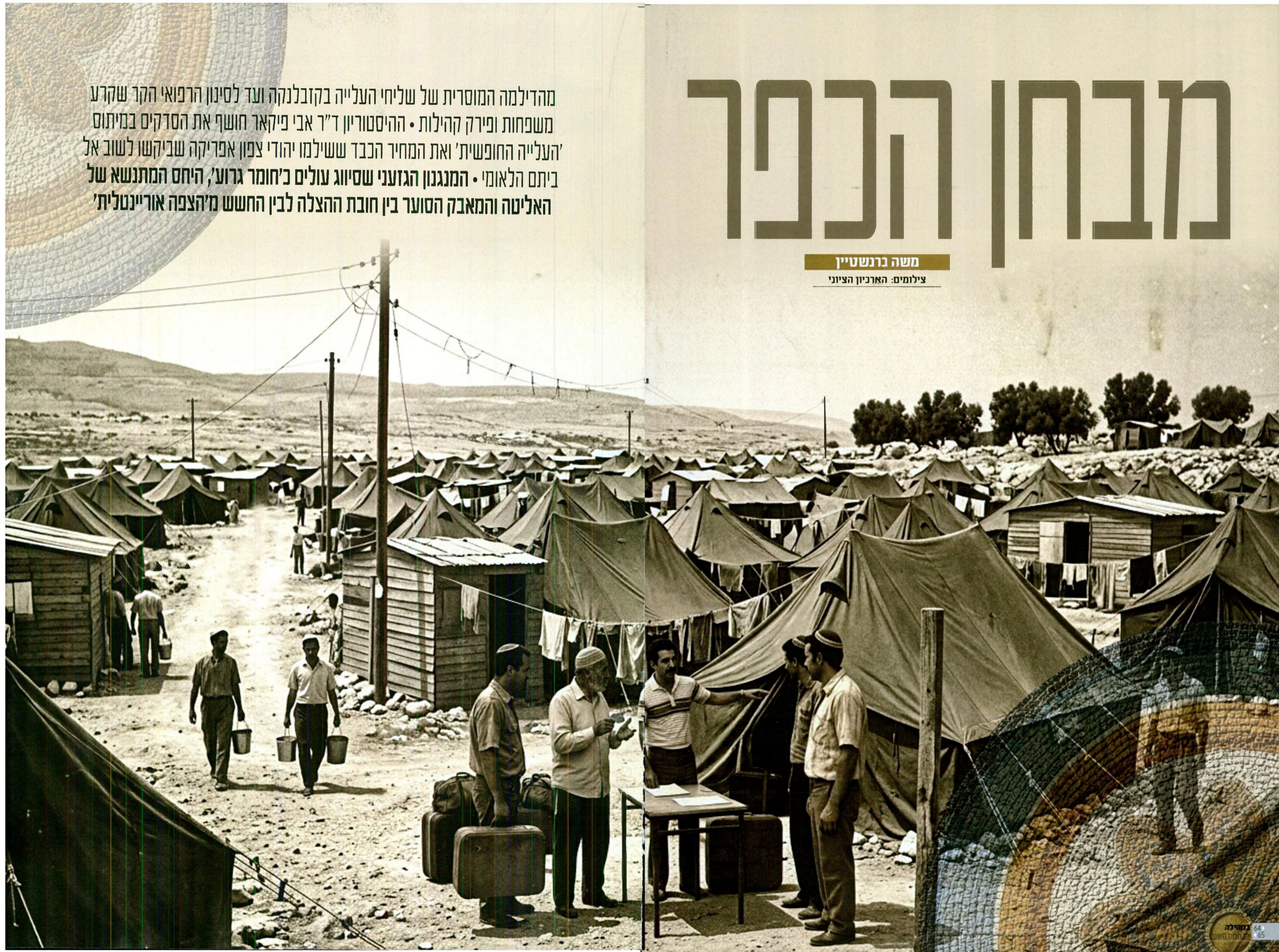
מבחן הכפר :

מבחן הכפר

משה ברנשטיין

צילומים: הארכיון הציוני

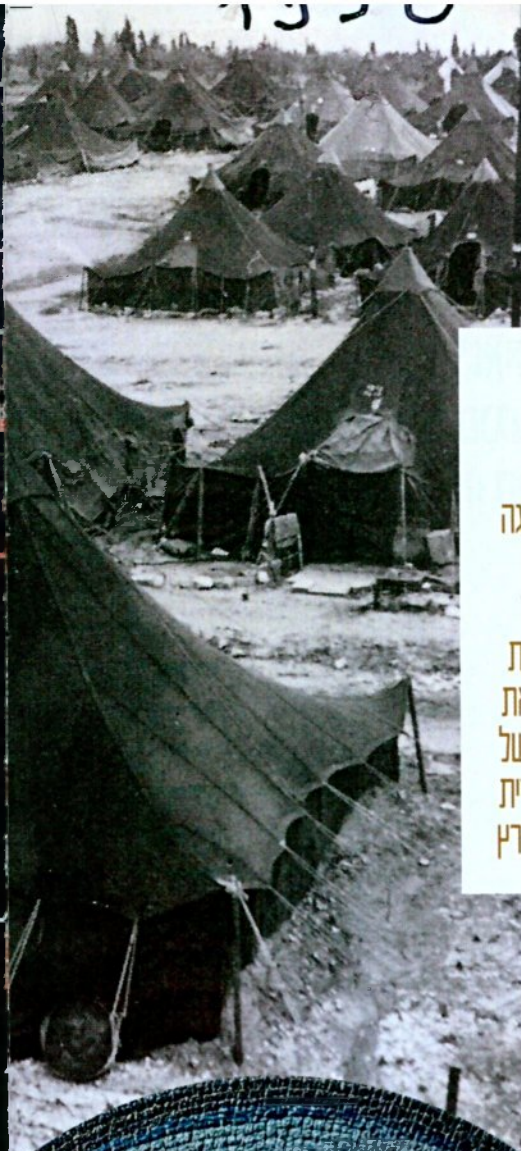
מהדילמה המוסרית של שליחי העלייה בקובלנקה ועד לסינון הרפואי הקר שקרע משפחות ופירק קהילות. ההיסטוריון ד"ר אבי פיקאר חושף את הסדקים במיתוס 'העלייה החופשית' ואת המחיר הכבד ששילמו יהודי צפון אפריקה שביקשו לשוב אל ביתם הלאומי. המנגנון הגזעני שסיווג עולים כ'חומר גרוע', היחס המתנשא של האליטה והמאבק הסוער בין חובת ההצלה לבין החשש מ'הצפה אוריינטלית'

20.44x28.64	2/7	עמוד 66	בקהילה - שבועון	02/07/2026	98300274-3
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

מבחן הכפר :

ארתור רופין כתב בשעתו כי בקרב יהודי המדרגה התרבותית כל כך פחותה, עד שכניסה המונית מהם תשפיל את המצב הכללי של הסביבה היהודית התרבותית בארץ

“ממש לא. היחס לעלייה בתנועה הציונית היה אמביוולנטי מראשיתה משום שהיא הציבה לעצמה שני יעדים שלעיתים התנגשו: הצלת היהודים מחד ובניין ארץ ישראל מאידך.

“בניין הארץ דרש כוחות מובחרים, צעירים וחלוצים שיהיו נכונים להקריב את עצמם למען המטרה ולפתח כלכלה וחקלאות בריאה. הצלת העם לעומת זאת מחייבת לקבל את כל מי שרוצה או צריך לבוא, ללא קשר לכישוריו, גילו או מצבו הבריאותי.

“בנוסף, חוגים נרחבים בציונות ראו בה מהפכה אנטי-גלותית. היה חשש עמוק שעלייה המונית ובתלי מבוקרת תביא ארצה את המנטליות הגלותית ואת הווי העיירה היהודית ממזרח אירופה, דבר שיפגע ביצירת היהודי החדש”.

כיצד התבטא המתח הזה בין הצלה לבניין בפולמוסים ההיסטוריים המוקדמים?

“הדילמה הזו ליוותה את כל הוגי הציונות. הרצל הוביל ציונות מדינית שבאה לפתור את צרת היהודים והאנטישמיות ולכן מטרתו המרכזית הייתה הצלה. מנגד הוגים כמו אחד העם ראו בארץ ישראל מרכז רוחני וחברת מופת, ולכן ייעדו את הארץ למעטים ונבחרים. הציונות המעשית של חובבי ציון תמכה גם היא בעלייה איטית וסלקטיבית מתוך הבנה של היעדר יכולת קליטה כלכלית מיידית.

“בפולמוס אוגנדה למשל, התנועה הציונית הכריעה למעשה בעד בניין הארץ על פני הצלת העם. צ'לנוב, מראשי ציוני ציון, קבע במפורש שהתנועה הציונית אינה מסוגלת לפתור את בעיית המוני היהודים הלחוצים וששבביל זה יש את אמריקה. עם מותו של הרצל ועליית האוריינטציה המעשית, המגמה הסלקטיבית הזו התחזקה. הדיבורים על פתרון טוטאלי למצוקת היהודים הפכו לחיאורטיים.

“המצדדים בעלייה איטית העלו שני נימוקים מרכזיים: צורך מעשי בפיתוח הדרגתי והשאיפה שהעולים יהיו בעלי מדרגה תרבותית. כאן נכנסו גם שיקולים עדתיים מוקדמים. ארתור רופין למשל כתב בשעתו כי בקרב יהודי המזרח המדרגה התרבותית שהם עומדים עליה היא כל כך פחותה, עד שכניסה המונית מהם הייתה גורמת להשפיל את המצב הכללי של הסביבה היהודית התרבותית בארץ”.

כלומר, עוד לפני קום המדינה, הרעיון של הגבלת עלייה משיקולי איכות או קצב היה קיים

פרק עגום בתולדות מדינת ישראל הוא יחסם של המדינה וקברניטיה לעלייה ממדינות צפון אפריקה. האפליה הממוסדת פגעה בעולים עמוקות והשפיעה גם על הדורות הבאים. תחושת ההשפלה נצרבה בליבם והשליכה על קליטתם. ברבות השנים הולכים ונחשפים פרטים מסעירים השופכים אור על המדיניות המפלה והסלקטיבית של השלטונות כלפי העולים היהודים, שרוע מזלם מנע מהם להיולד במדינות אירופה.

חקר העלייה ההמונית מגלה כי לצד המבצעים המפוארים כמו מבצע עזרא ונחמיה ומבצע מרד הקסמים, התנהל בחדרי הדיונים של המוסד לתיאום מאבק יצרי ועמוק על דמותה של החברה הישראלית. הדילמה אם להעדיף עליית חופשית לכל דורש או שמא לעצור ולברור רק את מי שיכול לתרום באופן מידי לבניין הארץ, פילגה את הנהגת המדינה והסוכנות בשנות החמישים.

בריאיון מקיף הנשען על מחקר מעמיק לוקח אותנו ד"ר אבי פיקאר, היסטוריון ארץ ישראל בעת החדשה מטעם המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכאולוגיה באוני' בר-אילן, אל מאחורי הפרגוד של החלטות העלייה הסלקטיבית. הוא מנתח את הדימויים, החששות והתפיסות החברתיות שעיצבו את המפה הדמוגרפית הישראלית לדורות. **שם קוד מרכזי בהקמת המדינה הוא 'עלייה חופשית'. מגילת העצמאות מבטיחה שערים פתוחים, וחוק השבות מעגן זאת כזכות טבעית. כיצד קרה שלוש שנים בלבד לאחר מכן, המדינה משנה כיוון ומנהיגה מדיניות של עלייה סלקטיבית? "כדי להבין את התפנית הזו צריך לחזור אל השורשים הרעיוניים של התנועה הציונית. הציונות כתנועה לאומית העמידה מאז ומעולם את העלייה כאחת ממטרותיה המרכזיות. בשנות השלושים והארבעים כשהבריטים הגבילו את הכניסה לארץ, הסיסמה 'עלייה חופשית' הפכה לדרישה המרכזית של היישוב ותומכיו. עם הקמת המדינה, העיקרון הזה אכן נוסח במגילת העצמאות שקבעה כי 'מדינת ישראל תהיה פתוחה לעלייה יהודית ולקיוצן גלויות'. הוועד הפועל הציוני קבע באוגוסט 1949 כי זוהי זכות יסוד של כל יהודי, וכעבור שנתיים חוקק חוק השבות שקבע שהעלייה אינה הגירה רגילה אלא שיבה הביתה של עם שיש לו מדינה.**

“אולם מקומה המיוחד של העלייה באידאולוגיה והמחקר המועט יחסית בסוגיה הטעונה הזו מחייבים אותנו לשפוך אור על הפרשייה. כבר בשלהי 1951 השתנתה המדיניות ההמונית והחלה סלקציה. המעבר המהיר הזה חושף מתח עמוק שהיה קיים בציונות מאז ומתמיד”.

הצלה מול בניין

למה אתה מתכוון כשאתה אומר שהמתח הזה תמיד היה שם? האם היחס לעלייה לא היה חד-משמעי?

במוסדות הלאומיים?
“בהחלט, והוא התעצם לאורך כל תקופת המנדט. אפילו לאחר הצהרת בלפור, רוב מנהיגי הציונות דרשו שהעולים יהיו בעיקר בעלי הון

19.75x28.89	3/7	עמוד 67	בקהילה - שבועון	02/07/2026	98300268-6
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

מבחן הכפר :

הראשונה של בני המעמד הבינוני מפולין, לא זכתה לעידוד ניכר מהמוסדות, והגיעה בעיקר באופן פרטי. היישוב הסתייג מהם משום שהם לא מיהרו להמיר את אורח חייהם הגלותי.

"כאשר פרץ משבר כלכלי כעבור שנתיים, המוסדות ראו בכך הוכחה שעלייה בלתי מבוקרת מזיקה לבניין הארץ. היו אפילו מקרים שבהם המוסדות לא ניצלו את מלוא מכסות העולים שהקציבו הבריטים, מחשש מקשיי קליטה.

"בשנות השלושים הפכה הדילמה משאלה תיאורטית לשאלת חיים ומוות. הבריטים אמנם הגבילו את העלייה, אך בתוך המכסות הקיימות היו המוסדות הציוניים צריכים לבחור את העולים והכריעו בבירור לטובת שאקולי הבניין על פני ההצלה. המפלגות השולטות בהנהלת הסוכנות חילקו את הסרטיפיקטים לפי זיקה פוליטית ותנועתית לקואליציה השלטת, והמצוקה האישית של המועמד לא הייתה הקריטריון המרכזי.

"למרות הדימוי של עליית היקים, רק עשרים אחוזים מכלל העולים בעלייה החמישית הגיעו מגרמניה. מרביתם הגיעו ממזרח אירופה על בסיס מפתח מפלגתי וחלוצי. רק לקראת סוף שנות השלושים, כשהבית הלאומי התבסס והבריטים החלו להחניק את העלייה באמצעות הספר הלבן של 1939, השתנתה הגישה. המאבק לעלייה חופשית הפך לכלי המרכזי בדרישה לעצמאות פוליטית".

כיצד השפיעה השואה על תפיסתו של בן-גוריון בנושא זה?
 "השואה שינתה את התמונה לחלוטין וחזקה את הגישה שהצלה קודמת לכול. בן-גוריון עבר מגישה של עלייה סלקטיבית לעלייה המונית אגרסיבית. דרש להעלות מיד מיליון יהודים, כמספר הפליטים המשוער באותה עת, והצהיר שנעשה זאת אפילו אם נצטרך לפתוח עבורם בתי תמחוי.

"בין השנים 1945 ל-1948, למרות מגבלות הבריטים, הרכב האוכלוסייה שעלה בעלייה הבלתי לגלית כלל חולים, נכים, קשישים ומשפחות שלמות של פליטי שואה. ערב הקמת המדינה העלייה נתפסה כעובדה מוגמרת ומחויבת המציאות. אמנם אמרו את פוטנציאל העלייה בשני מיליון איש, אך בשל ההיערכות למלחמת השחרור, המנהיגות לא דנה בבעייתיות של קליטת המונים אלו ולא נערכה אליה כלכלית ומבנית".

"היחס לעלייה בתנועה הציונית היה אמביוולנטי מראשיתה משום שהיא הציבה לעצמה שני יעדים שלעיתים התנגשו: הצלת היהודים מחד ובניין ארץ ישראל מאידך"

חיים רווי תלאות. העולים במעברות לאחר עלייתם ארצה

פחד מקריסה טונאלית

בשנת 1948 המדינה קמה, השערים נפתחים ומתחיל גל חסר תקדים של עלייה. מה קורה אז?
 "המספרים מדברים בעד עצמם. היישוב היהודי ערב הקמת המדינה מנה כ-650 אלף נפש. בתוך שלוש שנים וחצי בלבד קלטת המדינה 680 אלף

הציוני. "הדבר בלט במיוחד בשנות העשרים כשארה"ב סגרה את שעריה ופולין נקטה מדיניות כלכלית אנטי-יהודית. ארץ ישראל הפכה לראשונה למקלט. העלייה הרביעית, שהייתה העלייה ההמונית

שישקיעו בארץ. מקס נורדאו שקרא אז לעלייה המונית של מאות אלפים נשאר קול קורא במדבר. המוסדות הציוניים חששו שהארץ תוצף ביהודים חסרי כול, מה שיוביל לחוסר דיוור, אבטלה, משבר כלכלי וגל של ירידה מהארץ שיחסל את המפעל

19.86x28.77	4/7	עמוד 68	בקהילה - שבועון	02/07/2026	98300275-4
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

מבחן הכפר :

עולים, כלומר הכפילה את האוכלוסייה שלה. זה התחיל עם פליטי המחנות באירופה והמגורשים מקפריסין. זה המשיך ב-1949 עם יהודי תימן במבצע מרדד הקסמים, ובשנים 1950-1951 הגיעו מרבית יהודי עיראק וחלק ניכר מיהודי רומניה. "בשנים אלו המדינה והסוכנות בסיוע הגוינט ניהלו מדיניות הצלה קיצונית. לא רק שקיבלו את כולם, אלא חיפשו אותם, מימנו את נסיעתם והחזיקו אותם במחנות בארץ על חשבון המערכת. העלייה נתפסה כרכיב קריטי בביטחון הלאומי, הן כדי ליישם את ריבונות המדינה בשטחים שנכבשו והן כדי לשנות את המאזן הדמוגרפי מול הערבים".

אבל מאחורי הקלעים התחיל הלחץ הכלכלי לתת את אותותיו באופן דרמטי. איך זה התבטא?

"נכון מאוד. הדיון הפומבי בהגבלת עלייה

היה טאבו והוכחש מיד כי העלייה הייתה מיתוס מכונן. אבל בחדרי חדרים התנהל פולמוס יצרי וסוער מסוף 1948. אנשי הכספים והקליטה בממשלה ובסוכנות תקפו את מחלקת העלייה על כך שהיא מביאה המונים ללא ויסות. מאיר גרוסמן, חבר הנהלת הסוכנות מהזרם הרוויזיוניסטי, אף הזהיר במאמר פומבי שהעלייה בצורתה הנוכחית עלולה להפוך במברכה לקללה.

"החשש העיקרי היה

קריסה טוטאלית. הבאת אלפים, שיכונם, הזנתם ומתן טיפול רפואי דרשו משאבים שלא היו למדינה שזה עתה יצאה ממלחמה קשה. למרות שהתקבלו החלטות תיאורטיות על מכסות הדרגים, בשטח התעלמו מהן. יצחק רפאל, איש הפועל המזרחי שעמד בראש מחלקת העלייה, עקף את החלטות הנהלת הסוכנות. הוא הציג מכתבים מהשטח שטענו שהאטת העלייה אינה מעשית או פשוט הודיע שהאונות כבר בים.

"בן-גוריון גיבה את המגמה הזו. הוא הצהיר בכנסת שאין להתאים את העלייה ליכולת הכלכלית אלא להתאים את הכלכלה למדי העלייה, והשווה את המאמץ למאמץ מלחמתי שבו התקציב אינו השיקול הקובע".

מתי הלחץ הזה שובר את המערכת סופית?

"המשבר הגיע לשיאו במחצית 1950 עם הגעת העליות הגדולות והסימולטניות מעיראק ומרומניה. עד אז חלק מהעולים שוכנו בבתים נטושים של ערבים, אך כשהם אלו הועברו העולים למחנות עולים, לרוב מחנות צבא בריטיים ישנים.

"חיי המחנה היו מנוונים וקשים. באוקטובר 1949 חיו שם למעלה מ-90 אלף איש בצפיפות איומה ובתנאי היגיינה ירודים. העולים לא הורשו לעבוד, וחיו על חשבון

"הצירוף של קשיים כלכליים בארץ יחד עם פחד עמוק מפני האיכות התרבותית של העולים הללו יצר את ההחלטה. גיורא יוספטל הסביר במפורש: 'נשברנו עם אחרוני העלייה המדווקאית ב-1951'"

הסוכנות. בהנהגת מ פ א " י הגדירו את המצב הזה כסכנה לקונטר-רבולוציה, קרי מהפכת נגד, והעיתונות פרסמה תיאורים קשים מאוד על המתרחש במחנות. כדי לפתור זאת הוקמו באביב 1950 המעברות - יישובים ארעיים של אוהלים, פחונים וצריפים שבהם העולים נדרשו לצאת לעבודה.

"במקביל, המצב בעיראק וברומניה לא אפשר המתנה. בעיראק חוקק חוק השולל אזרחות מיהודים שיצאו והוקצב לכך חלון זמן של שנה בלבד, ממרץ 1950 עד מרץ 1951. פצצה שנזרקה לבית קפה יהודי בבגדד בינואר 1951 האיצה את הלחץ. גזבר הסוכנות, לוי אשכול, אמר לשליח שלמה הלל: 'תאמר ליהודים שיבואו אבל לא ימהרו, אם יבואו יצטרכו לגור ברחוב'. בסופו של דבר נוצר לחץ

הגבירו את המסעות. האונייה טרנסילבניה

אנושי כה כבד בבגדד, שהמדינה נאלצה לפתוח מבצע מיוחד ולהעלות את כולם.

"ברומניה הממשלה הקומוניסטית הגבירה במפתיע את תדירות הפלגת האונייה טרנסילבניה. הממשלה חששה שאם תבקש מהרומנים להאט - השערים ייסגרו לחלוטין. בסוף 1951 המשבר הכלכלי החרף הגיע לנקודת רתיחה שניכרה באינפלציה דוהרת, מחסור חמור במטבע חוץ וסירוב של בנקים זרים להעניק לישראל אשראי. "המצב היה כה חמור עד שפריקת אוניית חיטה או דלק בנמל דרשה שידולים פוליטיים. כדי להציל את המשק הוכרזה המדיניות הכלכלית החדשה, ואחד התנאים המרכזיים שלה שנקבע רשמית בנובמבר 1951 במוסד לתיאום היה שינוי רדיקלי במדיניות העלייה והנהגת סלקציה".

המיליון הנשכח

כאן אנחנו מגיעים ללב המחקר שלך. התקנות הרשמיות קבעו מיון על בסיס כושר גופני, גיל ומקצוע. למרות שהתקנות היו כלליות, מי שהושפעו מהן יותר מכולם היו יהודי צפון אפריקה. מדוע דווקא הם? "זו שאלת המפתח. כדי להבין את מצבם של

20.07x29.51	5/7	עמוד 69	שבועון	02/07/2026	98300270-9
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

מחצית מתושבי הערים ובין 80 ל-100 מתושבי הכפרים היו נגועים בגרענת בכל משפחה היה לפחות חולה אחד, והסלקציה הרפואית הפכה למסלול ייסורים שבו אנשים יכלו להיפסל ברגע האחרון

כשאנחנו מדברים על מדיניות העלייה הסלקטיבית בראשית ימי המדינה, קל לשכוח שלא מדובר רק בהחלטות יבשות של פקידים בירושלים. היכן הלהבות הללו בערו בעוצמה הגבוהה ביותר?

"הניירות והקריטריונים נוסחו אמנם בירושלים, בהנהלת הסוכנות, במוסד לתיאום ובקרוב קברניטי המדינה, אבל כדי להבין את הביצוע המעשי צריך לנסוע לתפוצות. המדיניות החדשה הייתה אמורה לחול על כל הארצות שלא הוגדרו כארצות הצלה, כמו יהודי קוצ'ין בהודו או העלייה מפרס. אבל המקום שבו הסלקציה הכתה במלוא עוצה ושעמד במרכז הדיונים היה צפון אפריקה. "למעשה, עצם העובדה שיהודי מרוקו ותוניסיה סומנו כמאגר האחרון לעלייה ההמונית, הייתה אחד המניעים המרכזיים לעיתוי קבלת ההחלטה על הגבלת העלייה. לאחר שתמו עליות החירום הגיע תורן של הקהילות הללו לעלות, אך הן נאלצו לעשות זאת בצילה המאיים של הסלקציה".

הדבר בטח הציב את שליחי העלייה בסיטואציה בלתי אפשרית. איך זה השפיע עליהם?

"השליחים מצאו את עצמם בדילמה מקצועית ומוסרית אדירה. האנשים שנשלחו לעודד עלייה ולהלהיב את ההמונים, נאלצו בן לילה להפוך למעכבי עלייה ולמסננים. הם עמדו בתווך, בקו האש, בין הצרכים הדמוגרפיים והבריאותיים של מדינת ישראל הצעירה לבין הצרכים האנושיים והביטחוניים של הקהילה היהודית בגולה".

צואר הבקבוק

בוא נתמקד במרוקו, הקהילה הגדולה ביותר באזור. כיצד תורגמה המדיניות הזו בשטח?

"במרוקו המפנה חל עם הגעתו של מנהל חדש למשרד העלייה של הסוכנות בקזבלנקה, זאב חקלאי. חקלאי, איש מפא"י בעל יכולות ארגוניות גבוהות, מצא את עצמו מיד עם בואו נלכד בין הפטיש לסדן. מצד אחד הוא ראה את המאבק המרוקני הלאומי לעצמאות והבין ש מ צ ב ם

כלכלי, או שיש כאן אלמנט מכוון שבע מדימוי שלילי של העולים עצמם?

"הגישה ההיסטוריוגרפית המקובלת נוטה לראות בכך צירוף מקרים כרונולוגי. לפי הסבר זה, שערי אירופה המזרחית וברית המועצות ננעלו, יהודי המערב לא רצו לעלות ויהודי עיראק ותימן כבר היו בארץ. מרוקו ותוניסיה היו תחת שלטון קולוניאלי צרפתי ולכן נתפסו כארצות שבהן היהודים אינם נתונים בסכנת חיים מיידית. לכן התייעוד הרשמי טען שניתן להחיל עליהם סלקציה בלב שקט, בניגוד לארצות שמהן זו הייתה עליית הצלה.

"אולם כשצוללים לפרוטוקולים ולדברי המנהיגים אי אפשר להתעלם מכך שהעיתוי הושפע בצורה עמוקה גם מדימויים של יהודי צפון אפריקה בעיני הממסד הקולט. הצירוף של קשיים כלכליים בארץ יחד עם פחד עמוק מפני האיכות התרבותית של העולים הללו, יצר את ההחלטה. "ג'ורא יוספטל, יוזם הסלקציה, הסביר במפורש בשנים מאוחרות יותר איפה נשברה מדיניות העלייה החופשית: 'איפה נשברנו? נשברנו עם אחרוני העלייה המרוקאית והטריפוליטאית ב-1951. זה היה לומפן-פרולטריון, אנשים ללא עתיד'. גם שלמה זלמן שרגאי, שניהן מאוחר יותר בראש מחלקת העלייה, אמר בגלוי: 'כל הצמצומים וההגבלות היו לגבי צפון אפריקה, מפני שליהודים מארץ אחרת לא הקפידו'".

יהודי צפון אפריקה, כלומר מרוקו, תוניסיה ואלג'יריה, צריך להבין את הרקע שלהם תחת השלטון הקולוניאלי הצרפתי. באלג'יריה זכו היהודים באזרחות צרפתית מלאה עוד ב-1870 במסגרת פקודת כרמיה. בתוניסיה ובמרוקו השלטון היה עקיף יותר, אך נוצרה שכבה רחבה של יהודים מתמערבים שיצאו מהשכונות היהודיות, למדו בבתי ספר צרפתיים, שינו את לבושם ושפתם והשתלבו בכלכלה הצרפתית. ברשת הקהילות היו כ-450 אלף יהודים, התפוצה הגדולה ביותר בארצות האסלאם.

"בתקופת המנדט העלייה משם הייתה זניחה ביותר והסתכמה בכאלפיים איש בלבד. התנועה הציונית שנולדה באירופה כמעט לא פעלה שם, ואף שלחה מכתבים לאגודות המקומיות ביידיש ובגרמנית. רק אחרי השואה החלו להפנות מבט אל 'המיליון הנשכח' בארצות האסלאם.

"ב-1947 החלה עלייה משם לגלית משם ובמהלך העלייה ההמונית הגיעו כ-45 אלף יהודים, בעיקר ממרוקו. הם היוו רק חלק קטן מכלל העולים באותה תקופה משום שהשליחים בארץ בלמו את הקצב ותעדפו את יוצאי אירופה, תימן ועיראק שמצבם נתפס כדחוף יותר. כשהסגל סיים להעלות את יהודי עיראק ותימן והגיע תורם של יהודי צפון אפריקה, בדיוק אז הופעלו תקנות הסלקציה".

האם מדובר בצירוף מקרים אומלל של עיתוי

19.57x28.32	6/7	עמוד 70	שבועון	02/07/2026	98300269-7
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

בחן הכפר :

הביטחוני של היהודים מידרדר והולך, מה שמחייב חילוץ מהיר. מצד שני, כאיש מערכת הוא קיבל על עצמו את עקרונות הסלקציה כי הכיר את אילוצי הקליטה הקשים של המדינה.

מה בעצם נדרש מחקלאי לבצע?

"תוכנית העלייה של 1952 קבעה מכסה של 120 אלף עולים בשנה, כששליש מתוכם אמורים להגיע מצפון אפריקה. אבל זו לא הייתה סתם מכסה; חקלאי נדרש לסנן את מי שהמדינה הגדירה כבלתי רצויים ולגייס לפחות 17,500 צעירים בריאים, שיעמדו בבדיקות רפואיות מחמירות ויהיו מוכנים לצאת להתיישבות חקלאית."

מה היה המכשול הרפואי המרכזי שבו הוא נתקל?

"מצב התחלואה בקהילה היה קטסטרופלי, בעיקר במחלות זיהומיות כמו גזת וגרענת. הנתונים ההיסטוריים מבהילים: מחצית מתושבי הערים ובין 80 ל-100 אחוזים מתושבי הכפרים היו נגועים בגרענת, מחלת עיניים קשה. 35 אחוזים מהילדים סבלו מגזת. בקזבלנקה לבדה קרוב למחצית מילדי בתי הספר היו חולים. "מאחורי הסטטיסטיקה הזו עמדה טרגדיה. בכל משפחה היה לפחות חולה אחד, ובני המשפחה סירבו בתוקף להיפרד. נוצר מעגל שוטה שבו אנשים שטופלו והבריאו לא הועלו מיד, חזרו לקהילותיהם הנגועות ונדבקו מחדש בזמן שהמתינו בתור לעלייה."

איך נראה מסלול המכשולים הזה מנקודת מבטו של יהודי מרוקאי שרצה לעלות לארץ?

"זה היה מסלול ייסורים ארוך ורצוף תחנות מעבר. התחנה הראשונה הייתה הבדיקה הרפואית והמיון הראשוני. בקזבלנקה פעל מנגנון קדימה של הסוכנות, ולצדו הוקמו 12 סניפים בערי השדה שהופעלו על ידי פעילים מקומיים. הם בדקו גיל, מספר מפרנסים ומקצוע. לפעמים תושבי כפרים נאלצו לנסוע מאתיים קילומטרים רק כדי לראות רופא. התוצאות נשלחו לרופא ישראלי בקזבלנקה או בצרפת, ובמקרים של ספק הגיעה התשובה מהארץ רק כעבור חודשים."

"מי שעבר את המסנת הזו הגיע לתחנה השנייה במחנה אליהו, כ-27 קילומטרים מדרום לקזבלנקה. שם עברו הליכים רפואיים נוספים ובדיקות חוזרות כדי למנוע הונאות. משם הפליגו למרסיי שבצרפת אל מחנה גרנד ארנס שהיווה את התחנה השלישית, ורק אז הפליגו לישראל. וגם שם במרסיי, אנשים עוד יכלו להיפסל ברגע האחרון."

האם חקלאי הצליח לעמוד ביעדים שהציב לעצמו? "לחלוטין לא. הוא שאף להעלות

"בן-גוריון שפט את העולים אך ורק במשקפי התעלול לבניין המדינה ופנה ליצחק רפאל בתוכחה קשה: 'הלזה תיקרא עלייה? זה נחוצ? למדינה הזאת? אז נתחיל בפניו של המשותקים והעיוורים?'"

אלף איש בחודש לפי נוסחה מדויקת: 300 בני נוער, 300 צעירים ו-400 בני משפחות יצרניות עד גיל 35. כדי לייצר מועמדים מתאימים הוא ניסה להקים מערך רפואי נרחב כדי לרפא את החולים הקלים לפני העלייה, אך הסוכנות סירבה לממן זאת והג'וינט טרם נכנס לתמונה באותו שלב.

"התוצאה הייתה צוואר בקבוק מטורף. מנגנוני הסיוע הותירו אלפי פסולים וממתנים. באפריל ומאי 1952 יחד עלו רק כ-400 איש. הריפוי ארך חודשים, המחנות התמלאו ואלפים שעברו את המיון הראשון נתקעו. בסופו של דבר עד סוף 1952 עלו ממרוקו רק כחמשת אלפים איש. כדי להגיע למספר הזה נבדקו 16 אלף בני אדם, ורק 30 אחוזים מכלל הנרשמים קיבלו את האישור המיוחל."

מתחת לציבורית

עד כמה היה נפוץ הסטריאוטיפ השלילי על עולי צפון אפריקה באותה תקופה?

"הוא היה נפוץ ועמוק מאוד, והושפע רבות מהתפיסה הקולוניאלית האירופית של אותם ימים שחילקה את העולם לאירופאים מפותחים לעומת ילידים פרימיטיביים. הציונות, כתנועה שצמחה באירופה, לא השתחררה מהסטריאוטיפים הללו. יוצאי מרוקו ספגו את היחס השלילי והחריף ביותר מכל עדות המזרח עוד לפני גל העלייה הגדול."

"כבר במאי 1948 מנהל של בית עולים כתב בדו"ח פנימי על משפחות מרוקאיות שהגיעו מקפריסין: 'רובם פרימיטיביים מאוד, פני כולם שחומים, חבושים כובעים שונים ומשונים, רושם עגום ומדכא. בקושי רב הצלחנו להשתלט עליהם. הם פלשו לאוהלים, סחבו, התלוננו, צעקו, בלבלו את המוח והרגיזו'."

ההתבטאויות הללו הגיעו גם לעיתונות המרכזית וזכו לתהודה ציבורית?

"נכון, והדוגמה המפורסמת הבוטה ביותר היא סדרת המאמרים של אריה גלבלום בעיתון הארץ ב-1949. גלבלום התחזה לעולה חדש ושהה במחנות, וכשחזר פרסם טקסטים קשים שבהם מיקם את יהודי צפון אפריקה כמה דרגות מתחת לציבורית. הוא כתב: 'לפנינו עם שהפרימיטיביות שלו היא שיא. דרגת השכלתם גובלת בבורות מוחלטת והם נתונים לגמרי למשחק האינסטינקטים הפרימיטיביים והפראיים. אם לא ייעשה דבר זה בהתאמה לגבולות היכולת ולתקציב הזמן, יקלטו הם אותנו ולא אנחנו אותם.' המאמרים עוררו סערה. היו

שגינו אותו, אך גם אלו שיצאו להגנת העולים הציגו גישה מתנשאת ודו-ערכית. העיתונאי ק' שבתאי מעיתון דבר תקף את הגזענות של גלבלום, אך הגן עליהם בנימוק שהם חומר היולי, מין עיסה שאפשר ללוש ממנה, וטען שהם יפתרו למדינה את בעיית עומס האינטליגנציה. לשיטתו, משום שהאינטליגנציה שלהם אינה של איינשטיין הם יהיו פועלים מצוינים."

האם הגישה הזו, שמדובר בחומר אנושי שצריך לעצב מחדש, אפיינה גם את אנשי השטח של הסוכנות?

"לחלוטין. בקיץ 1950 התפרסמה ב'דבר' כתבה של אפרים תלמי על מחנה המעבר גרנד ארנס במרסיי שדרכו עברו עולי צפון אפריקה. הוא השתמש בביטויים כמו 'החומר הגרוע' ו'צאן אדם', ותהה האם המדריכים יצליחו לעצב תכונות חדשות לבני אדם מרודים אלה. בספטמבר 1950 התפרסם מאמר נוסף בדבר שהזהיר מפני האוריינטליות המאימת להציף את המדינה, וקבע כי קיומה של המדינה תלוי ביכולת להגביר את היסודות הלא-אוריינטליים ולמנוע את ירידת המדינה אל הרמה המזרחית."

"החשש היה כל כך מוחשי, שמשלחת של יוצאי צפון אפריקה נפגשה עם בן-גוריון בדרישה שיפעל להפסקת מעשי ההרעלה נגדם בעיתונות. אפילו עוזר שר החוץ האמריקאי לענייני המזרח התיכון, ג'ורג' אלן, הביע דאגה פומבית שהרמה התרבותית של ישראל תיפגע בשל נחשולי העלייה ממרוקו, דבר שימנע מיהודים בעלי תרבות לעלות."

כיצד התייחסו המנהיגים הבולטים של המערכת, כמו חיים שיבא או יצחק רפאל, לסוגיה הזו בדיונים הסגורים?

"בדיונים הפנימיים הדברים נאמרו ללא כחל וסרק. רות קליגר-עליאב, מקורבתו של בן-גוריון, שלחה דו"ח ללשכתו ובו הגדירה את הצפון אפריקאים כקבוצה הבעייתית ביותר: 'מחוסרי כול וחמי מזג, בעלי רמה תרבותית וחברתית נמוכה'."

"ד"ר חיים שיבא, מנכ"ל משרד הבריאות ואחד הדוחפים המרכזיים לסלקציה רפואית, אמר במפורש כי יהדות צפון אפריקה בלבד לא תבנה את ארץ ישראל נוכח התנאים שבהם הם חיים, וכי יש הכרח לגוון את העלייה. אפילו יצחק רפאל, שהציג את עצמו בזיכרונותיו כלוחם הגדול נגד הסלקציה, הסכים בדיונים הפנימיים שהחומר הצפון אפריקאי הוא גרוע, אך ניסה להחריג לטובה את יוצאי טריפולי."

"בדיוני הנהלת הסוכנות עלה הטיעון שיהודי מרוקו חולים ומנוונים מפני שבמרוקו נפגשו שתי תרבויות, הערבית והצרפתית, ופגישה כזו מביאה לניווט. יהודה ברגינסקי, מראשי מחלקת הקליטה, הודה שבאופן כללי בארץ רווחה הדעה שילדי העדה המרוקאית אינם מסוגלים לקלוט חומר

19.49x29.26	7/7	עמוד 71	שבועון	02/07/2026	98300330-6
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

מבחן הכפר :

התמצאים נחשפים. פיקאר

חיסול גלויות תמוטט את מערכת הבריאות בארץ ותפגע בתושבים הוותיקים. שיבא רץ עם הנתונים האלה ישר לראש הממשלה, דוד בן-גוריון."

כיצד הגיב בן-גוריון?

"הוא הגיב בזעם מוחלט בישיבת המוסד לתיאום. הוא פנה ליצחק רפאל בתוכחה קשה: 'הלזה תיקרא עליה מפני שרוצים לנפח את המספרים? זה נחוץ למדינה הזאת? אז נתחיל באווקאציה, בפניו של המשותקים והעיוורים? יש להעביר את העיירות הקטנות לערים הגדולות, יש שם מספיק אנשים עשירים'."

"בן-גוריון דחה לחלוטין את עיקרון ההצלה הסוציאלית. הוא שפט את העולים אך ורק במשקפי התועלת לבניין המדינה, דרש ששת אלפים יהודים בריאים וצעירים וסירב לכל הסכם חריג. בעקבות זאת הודיע שיבא לג'וינט על ביטול ההסכם."

מה היו ההשלכות של ביטול ההסכם הזה בשטח?

"ההשלכות היו הרסניות. הג'וינט, שראה בביטול התוכנית פגיעה באינטרסים שלו, נסוג כליל מהשתתפות במימון הטיפולים הרפואיים של המועמדים לעלייה בצפון אפריקה והיחסים בין הארגונים עלו על שרטון."

"הניסיונות נמשכו בצורה מצומצמת יותר גם ב-1953, תחת פיקוחו הקפדני של נציג משרד הבריאות במרוקו, ד"ר אליעזר מתן, שהתייחס בצניעות מוחלטת לסיפורי הכפריים החסונים. הדרישות שלו לבדוק כל כפרי באופן פרטני, לפעמים במרחק של 900 קילומטרים מכפרו, גרמו לטלטלה ולאשליות שבורות. בסופו של דבר, למרות כל הדיבורים והסיורים, מחלקת העלייה לא הצליחה להעלות אפילו כפר אחד בשלמותו באותה תקופה."

"כפי שהגדירו זאת שליחי קדימה עצמם, זה היה הכישלון הצורב ביותר שלהם. רק בקיץ 1954, כשהאזור כולו נכנס לטלטלת הדה-קולוניזציה והסכנה הפכה מוחשית ומיידית, נפרצו הסכרים והחלה העלייה ההמונית האמיתית גם מכפרי הדרום."

לסיכום, האם הסלקציה הייתה כורח כלכלי, או תוצר של אפליה תרבותית?

"היא הייתה שילוב בלתי ניתן להפרדה בין השניים. המשבר הכלכלי וקריסת מערכות הקליטה היו אמיתיים לחלוטין ויצרו לחץ אובייקטיבי להאטת העלייה ולדרישה לעולים יצרניים. אך הסטריאוטיפ התרבותי החרוף כלפי יהודי צפון אפריקה פעל כזרז מנטלי עמוק בקרב מעצבי המדיניות."

"הוא אפשר להם לקבל את החלטת הסלקציה הנוקשה הזו בלב שלם, מתוך תפיסה שהם מגינים על איכותה המערבית של המדינה מפני הצפה אוריינטלית. בכך הכריעו פעם נוספת בראשית ימי המדינה את המתח ההיסטורי שבין שיקולי בניין הארץ לבין שיקולי הצלת העם."

"הקהילות הכפריות במרוקו הציבו תנאי חד-משמעי: עלים כאיש אחד או שלא עלים בכלל. הם סירבו להפקיר את הזקנים שלהם, ורשאו את הזקנים שלהם, והסלקציה הרפואית היבשה פשוט פירקה את האפשרות להעלותם"

היבשים. הקהילות הכפריות הללו היו מלוכדות בצורה יוצאת דופן. הם הציבו תנאי חד-משמעי: עולים כאיש אחד, כפר שלם, או שלא עולים בכלל. הם סירבו להפקיר את הזקנים והחולים שלהם. כיוון שבכפרים מסוימים אחוזי הגרענת והגזזת היו גבוהים מאוד, הסלקציה הרפואית פשוט פירקה את האפשרות להעלותם."

"זאב חקלאי ואפילו ישראל עמיר, ראש אגף כוח אדם במשרד הביטחון שנשלח לחפש כוח אדם לצבא, הבינו זאת. הם המליצו לממשלה לבצע סלקציה של כפר, קרי להעלות כפרים שלמים בשלמותם, כולל הזקנים, ולרפא את המחלות הקלות בארץ במושבים עצמם. גם הג'וינט

דחף לכך מתוך חשש ביטחוני עצום לשלום של היהודים המבודדים בכפרים בזמן מאבק העצמאות של תוניסיה ומרוקו."

וההצעה הזו התקבלה?

"בהתחלה נראה היה שכן. בנובמבר 1951 גיבש יצחק רפאל הסכם עם הג'וינט ולפיו המדינה תעלה ששת אלפים יהודים מכפרי הדרום ללא סלקציה, ואילו הג'וינט יממן ויטפל במקרים הקשים ובנכים בתוך הערים הגדולות במרוקו ותוניסיה. רפאל קיווה שההסכם הזה יסדוק את סכר הסלקציה ויניע מחדש את העלייה שהצטמצמה."

"אבל אז התוכנית הגיעה לאוזניו של ד"ר חיים שיבא, מנכ"ל משרד הבריאות ותומך נלהב של הסלקציה, והוא רתח מועם. הוא גייס סקר רפואי שהראה שבכפרים הללו יש אחוזים גבוהים של קשישים וחולי עיניים, וטען שהבאתם בשיטת

לימוד עיוני או מקצועי. "האבסורד הגדול

בסטריאוטיפ הזה לגבי הרמה התרבותית הנמוכה של יהודי צפון אפריקה, היה שהוא עמד בסתירה מוחלטת לעובדות המחקריות, הכלכליות והחינוכיות. מבחינת השכלה פורמלית ומספר שנות לימוד, יהודי צפון אפריקה היו בעלי נתונים גבוהים בהרבה מאשר עולי תימן או כורדיסטן, למשל."

סלקציה של כפר

נשמע שהיה פרדוקס עצום במדיניות הזו: מצד אחד רצו עולים חזקים להתיישבות, ומצד שני פסלו קהילות שלמות. למה אם כן להעלות את יהודי הכפרים בצפון אפריקה?

"זהו אולי הפרק הצורב ביותר בסיפור. בשלהי ימי העלייה ההמונית שררה בארץ אכזבה מכך שהעולים החדשים לא פנו בהמוניהם לחקלאות ולעבודת אדמה. ואז גילו קברניטי המדינה את יהודי הכפרים וההרים בצפון אפריקה, במרוקו ובמקומות כמו האי ג'רבה בדרום תוניסיה."

"בסולם הדימויים הישראלי הם נתפסו כחומר אנושי מעולה: אנשים קרובים לאדמה, בעלי אמונה דתית תמימה, צנועים, חסונים ולא מקולקלים כמו בני הערים שעברו מודרניזציה. חקלאי כתב עליהם לבן-גוריון בהתלהבות: 'לבך רחב בראותם; חזות בריאה, גבוהים וחסונים'."

אם הם היו כל כך מבוקשים, מדוע העלתם נכשלה?

"בגלל המפגש המקובע עם חוקי הסלקציה